

ҲАЙКАЛТАРОШЛИК КОМПОЗИЦИЯСИ УСТИДА ИШЛАШ

Шерзод Курязов
МРДИ Хайкалтарошлик йўналиши
2-курс магистранти

Тасвирий санъат инсон онгига тезда таъсир этиб, унда эзгу ҳислар уйғотадиган, маънавий оламини бойитадиган санъат турларидан биридир. Шу билан бирга, тасвирий санъат инсон шахсининг шаклланиши ва камолга етишига ёрдам берадиган тарбиячи ҳамдир. Тасвирий санъат ўқув предмети ўз характерига кўра эстетик тарбиянинг асосини ташкил этувчи эстетик идрок, эстетик завқ, эстетик ҳис-туйғу, эстетик дид, эстетик мулоҳаза, эстетик баҳолаш, эстетик ижод каби сифатларни ўстиришда катта рол ўйнайди.

Композиция санъатнинг ҳамма турида мавжуд бўлиб, энг мураккаб шаклидир. У ўз навбатида ижодкордан муайян даражада шаклланган назарий билим, амалий малакалар талаб қиладиган жараёндир. Ҳар бир санъат асари ва композициянинг ўзига хос тузилиши, мазмуни билан боғлиқ жихатлари мавжуд бўлгани боис, ҳайкалтарошлик асари ҳам композициянинг умумий қоидаларига амал қилган ҳолда яратилади. Машғулотлар жараёнида ўқитувчи талаба яратган ижодий композиция ҳақида бирор бир фикр билдиришидан аввал у талабанинг мақсадини унинг қандай ғоя ёки фикрни ифода этмоқчилигини билган ҳолда унинг ўзига хос бўлган сифатларини ҳисобга олиб, талаба томонидан илгари сурилаётган ижодий фикрни ривожлантириши муҳимдир. Ўқитувчининг талабага ўзини фикрини ўтказишга ҳаракат қилса, бу бадий таълим ва тарбияга мутлақо зид нарса бўлиб, талаба ўқитувчининг фикри билан иш бажаришга ўрганиб қолишига, бу эса талабалардаги мустақил ижодий фикрлай олиш, ўзига хосликнинг секин-аста сўниб боришига сабаб бўлади.

Композиция тузишнинг аниқ қонуниятлари йўқ бўлсада, бироқ композиция яратишнинг асрлар давомида шаклланиб келаётган умумий қоидалари мавжуддир. Композиция тузиш, жойлаштириш, ижод қилиш

натижасида яратилаётган ҳайкалтарошлик асари қисмларини мантиқан бир бутунликка келтира олишга эришишни англатади. Тасвирий санъатда композиция жуда кенг маънога, ўзига хос алоҳида муҳим жихатларга эгадир. Яна шу нарсани таъкидлаш керакки, санъатнинг ҳар бир тури ёки жанрида композицион тузилиш маълум даражада фарқланишини талаб қилади.

Ҳайкалтарошлик асарида композициянинг оддий қоидаларидан тортиб асар мазмунини очиб беришгача бўлган ижодий изланишларда ҳам ўзига хос композиция сирлари бўлади. Яратилаётган ҳайкалтарошлик асарларининг бадиий мазмуни, қиймати санъат даражасида яратилиши томошабин, талаба томонидан идрок қилинаётган, баъзан ижодкорнинг ўзи ўйламаган ҳолда сеҳрли қирралари ҳам юзага чиқиб қолиши мумкин. Композиция ана шундай мураккаб санъатнинг мантиқий тузилишини ташкил қилувчи соҳадир. Унинг уч хил кўриниши мавжуд бўлиб фронтал, ҳажмли – фазовий, фазовий чуқурлик эга бўлган асарлар каби қисмларга бўлинади. Ҳажмли фазовий композиция асарлари уч ўлчовли асарлар бўлиб асосан ҳайкалтарошлик санъати турига мансуб асарларга тааллуқлидир. Қолган икки турдаги композиция кўринишлари, санъатнинг бадиий амалий, дастгоҳли рангтасвир ва графика турларида кенг тарқалган. Талабалар табиат мўъжизаларидан композиция туза олишлари учун нафақат ҳайкалтарошлик санъати сирларидан ва ҳайкал ясаш маҳоратларига эга бўлишлари балки, табиатнинг ривожланиш қонунларига оид махсус билимларга ҳам эга бўлишлари керак. Табиат мўъжизаларидан реалистик композиция яратиш услуби ва тизими талабанинг ижодий фаолиятини аниқлаб беради. Ушбу мавзу бўйича ижодий иш яратиш жараёнида талабалардаги композиция ечимини топиш, ҳар хил услубдан тўғри фойдаланиб, материалларда ифода этилаётган образнинг бадиий таъсирчанлигини ошириш каби мутахассислик малакаларини ўстириш билан бир қаторда уларда мустақил ижодий иш ярата олиш кўникмаларини ўстириш ҳам назарда тутилади.

Ҳайкалтарошлик машғулотларида талабаларнинг композиция тузиш қобилиятларини ўстиришда хотира ва тасаввурдан ижодий ишлар бажариш услуби муҳим ўринни эгаллайди. Амалий машғулот жараёнида бажарилган ишини ҳар куни кечки пайт уйда мунтазам хотирадан чизибилиб, ишнинг характерли ҳолатини, унинг ўзига хос томонларини чизгилар ёрдамида тасвирлаб, таҳлил қилиб, аниқлик ва янгилик киритиб боришга ҳаракат қилиб борилса, муаллиф ўз ишидаги камчиликларни кўра олишга ўрганади, унинг дунёқараши шаклланади, кузатувчанлик қобилияти ўсади. Талабаларда бундай кузатувчанлик, ҳажмли кўра олиш қобилиятини ривожлантириши эса ҳайкалтарош рассом учун энг муҳим ва зарур сифатлардан бири ҳисобланади. Табиат мўъжизаларидан композиция тузишнинг тахминий тизими қуйидагича бўлиши мумкин: мавзу танлаш, мавзуга оид бадиий тушунчага эга бўлиш; мавзуга оид керакли материални табиатни кузатиш орқали йиғиш, қораламалар чизиш; мавзуга мос ҳаётий ишончли образ ечимини (сюжет)қидириш; топилган сюжетнинг турли вариантлардаги кўринишлари устида ишлаш; мавзуга оид қўшимча материаллар: қораламалар чизиб, уларнинг ўзаро пластик боғланишини яратилаётган ишнинг умумий яхлитлигини таҳлил қилиш; яратилаётган ишнинг хомаки вариантини лой ва пластилиндан ишлаш жараёнида катта-кичик ҳажмли массаларни мутаносиблигини, шаклларнинг симметрик жойлашганлигини, майда деталлардан ўринли фойдалана олинганлигини, оғирлик маркази тўғри топилганлигини иш қандай материалда бажариш кераклигини, рангини таҳлил қилиш; ишни материалга ўтказиш ва яқунлаш; пардозлаш ва безаш ишларини бажариш. Табиат билан боғлиқ композиция тузиш учун атроф-муҳитни ҳис эта олиши, унинг маълум қонун-қоидаларини билиши талаб этилади. Бундай мўъжизалар орасида дарахт илдизлари, шохлари айниқса муайян даражада тайёр композиция кўринишида бўлиши мумкин. Муҳими, уни пайқаш, англаш, фантазия қилиш ва керакли ишлов бера олишдир. Назарий материалларнинг амалиёт билан бевосита боғлиқлиги ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Билимлар тизими уни амалиётда

қўллашнинг муҳим шарти ҳисобланади. Уни ҳаёт ва тажриба билан боғлаш ушбу тизимни чуқур ва мукамал ўзлаштиришга имкон беради.

Адабиётлар: 1. Беда Г. Основы изобразительной грамоты: Рисунок. Живопись. Композиция. - М., 1981. 2. Абдурахмонов Г. Композиция. – Т., 2006. 3. Курязов Ш. “Санъаткор” декоратив ҳайкал. МБИ, – Т., 2015. – Б. 23-24.